

Relativiteit

Grief 27

- 14.178 De rechtbank oordeelt in r.o. 4.91 van het Vonnis ten onrechte dat is voldaan aan het relativiteitsvereiste.

Toelichting bij grief 27

Inleiding

- 14.179 Artikel 6:163 BW bepaalt dat er geen verplichting bestaat tot de betaling van schadevergoeding op grond van onrechtmatige daad "wanneer de geschonden norm niet strekt tot bescherming tegen de schade zoals de benadeelde die heeft geleden". Artikel 6:163 BW heeft daarmee het oog op schade zoals bedoeld in artikel 6:162 BW. Hierboven werd al geconstateerd dat Stichting Urgenda in eerste aanleg niet aannemelijk heeft gemaakt, laat staan bewezen, een dergelijke schade te lijden of te zullen lijden, waarmee derhalve ook niet voldaan is aan het relativiteitsvereiste.³⁵⁹
- 14.180 De rechtbank is de overtuiging toegedaan dat wel is voldaan aan het relativiteitsvereiste.³⁶⁰ De rechtbank motiveert dit oordeel door te verwijzen naar de veiligheidsnorm die de Staat – in zijn hoedanigheid van niet primaire laedens – zou hebben geschonden, te weten "het betrachten van voldoende zorg bij de bestrijding van gevaarlijke klimaatverandering".³⁶¹ Deze norm strekt zich uit, naar het oordeel van de rechtbank, tot de belangen waarvoor Stichting Urgenda opkomt, namelijk de belangen van de personen die nu en in de toekomst op Nederlands grondgebied wonen.³⁶²

Aan het relativiteitsvereiste wordt niet voldaan

- 14.181 Naar het oordeel van de Staat gaat de rechtbank er ten onrechte aan voorbij dat de door de rechtbank geformuleerde veiligheidsnorm, gegeven de inhoud ervan, niet strekt tot het beschermen van enige schade in de zin van artikel 6:95 BW van Stichting Urgenda zelf dan wel van degenen wiens belangen zij behartigt. De door de rechtbank geformuleerde norm strekt, in de woorden van de rechtbank, tot bescherming van de huidige of toekomstige bevolking van Nederland.³⁶³
- 14.182 Daarmee moet, zoals de Staat dat in eerste aanleg al uitvoerig betoogde³⁶⁴, worden vastgesteld dat de door de rechtbank geformuleerde veiligheidsnorm – en daarmee een zorgplicht – de strekking heeft om een in beginsel onbepaalde groep van derden te beschermen tegen vermogensschade of ander nadeel die op een vooraf veelal niet te

³⁵⁹ Zie MvG, achter 14.69-14.83, alsmede CVA, achter 8.55-8.57.

³⁶⁰ Zie r.o. 4.92 van het Vonnis.

³⁶¹ Zie r.o. 4.91 van het Vonnis.

³⁶² Zie r.o. 4.91 van het Vonnis.

³⁶³ Zie r.o. 4.91 van het Vonnis.

³⁶⁴ CVA, achter 8.60-8.65, alsmede de CvD, achter 8.42-8.46.

voorzien wijze kan ontstaan. Een dergelijke norm komt, volgens vaste rechtspraak van de Hoge Raad, echter niet voor bescherming in aanmerking.³⁶⁵ Het relativiteitsvereiste bedoelt juist te voorkomen dat een verplichting wordt aangenomen die voor degene die voor die schade verantwoordelijk zou moeten zijn, niet is te voorzien.

- 14.183 Het voorgaande kan niet tot een andere conclusie leiden dan dat grief 29 slaagt. Ook aan het relativiteitsvereiste wordt niet voldaan.

15 Het stelsel van machtscheiding

Inleiding

- 15.1 De Staat is in eerste aanleg reeds uitvoerig ingegaan op de *trias politica* en heeft gemotiveerd betoogd dat die *trias politica* in de weg staat aan de toewijzing door de rechtbank van de vorderingen van Stichting Urgenda.³⁶⁶ Daarbij is onder verwijzing naar navolgende arresten:

- HR 21 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE8462 NJ2003/691 (Waterpakt);
- HR 1 oktober 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO8913 NJ2004/679 (Faunabescherming/Provincie Fryslan);
- HR 6 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004: AN8071 NJ2004/329 (Vrede c.s./Staat);
- HR 9 april 2010, ECLI:NL:HR2010:BK4549 (Clara Wichmann/Staat),

gewezen op de rol van de rechter in kwesties die politiek en maatschappelijk gecompliceerd liggen, zeker indien de regering en de Eerste en Tweede Kamer ter zake van juist deze kwesties politieke-bestuurlijke afwegingen hebben gemaakt en nog zullen moeten maken. Aangegeven is dat hetgeen Stichting Urgenda aan de orde stelt in de onderhavige procedure – de invulling van het Nederlandse klimaatbeleid en de vaststelling van emissiereductiedoelstellingen voor 2020 en 2030 – zonder twijfel zo'n kwestie is. Betoogd is dat omdat hetgeen hier aan de orde is de inrichting van de Nederlandse samenleving betreft waarbij de wetgever en het bestuur allerlei keuzes moeten (kunnen) maken, de rechtbank terughoudendheid moet betrachten bij de beoordeling van vorderingen zoals die van Stichting Urgenda.

- 15.2 In dat kader wijst de Staat nog op een hier relevante ontwikkeling, te weten het voorstel van enkele politieke partijen in de Tweede kamer om een Klimaatwet te introduceren, waarin voor de komende jaren voor Nederland emissiereductiedoelstellingen zijn vastgelegd.

³⁶⁵ Hoge Raad 7 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO6012, NJ 2006/281 (Duwbak Linda)

³⁶⁶ Zie CvA, 12.4-12.15 en CvD, 11.1-11.7.

Zie:

- het door de PvdA en Groenlinks geïntroduceerde maar nog niet ingediende Voorontwerp voor een Klimaatwet van 23 november 2015³⁶⁷;
- het debat in de Tweede Kamer naar aanleiding van de klimaattop in Parijs over onder meer het Voorontwerp voor een klimaatwet, Handelingen TK 2015-2016, 24 november 2015, vergadernummer 28;
- en de Motie van Kamerleden Thieme en Klaver van 17 september 2015, TK 2015-2016 34 300, nr. 31.

- 15.3 De regering en de volksvertegenwoordiging zullen ter zake van het al dan niet introduceren van een Klimaatwet en de invulling ervan allerlei keuzes moeten maken die burgers en bedrijven in Nederland raken. De afwegingen die in dat kader moeten worden gemaakt zijn aan de regering en de Staten-Generaal. Naar het oordeel van de Staat past de rechter in een dergelijke situatie – zoals de rechtbank zelf ook aangeeft in onder meer rechtsoverwegingen 4.96 en 4.97 – terughoudendheid en gaat, naar de overtuiging van de Staat, de rechtsvormende taak van de rechter niet zo ver dat een rechter in afwijking van een (toekomstig) wettelijk stelsel, een emissiereductie-doelstelling vaststelt voor Nederland voor 2020. Dat is naar het oordeel van de Staat ook het geval in kwesties waarin het wettelijk stelsel naar het oordeel van bijvoorbeeld een belangengroep als Stichting Urgenda – die zonder twijfel opkomt voor een kwestie van groot maatschappelijk belang – onvoldoende tegemoet komt aan de zorgen die burgers hebben over maatschappelijke ontwikkelingen.
- 15.4 Ook heeft de Staat erop gewezen dat toewijzing van het door Stichting Urgenda gevorderde, vanwege de aard van het gevorderde, met zich brengt dat natuurlijke en rechtspersonen worden geraakt die geen partij zijn bij de onderhavige procedure en die zich ook niet kunnen onttrekken aan de effecten van de toewijzing van het gevorderde als hier uitvoering aan wordt gegeven. Daarbij is van belang dat de belangen waar Stichting Urgenda voor opkomt, niet per se gelijk zijn aan de belangen van deze derden en mogelijk zelfs concurrerend zijn. Dat kan het geval zijn bij bedrijven die actief zijn in de energiesector of andere belangengroepen die zich zorgen maken om klimaatverandering of juist de effecten ervan, zoals belangengroepen die opkomen tegen de plaatsing van windmolens op zee of op land.³⁶⁸ Artikel 3:305a lid 5 BW biedt in een procedure als de onderhavige geen mogelijkheid voor deze en andere natuurlijke- of rechtspersonen om zich te onttrekken aan de rechtsgevolgen van een vonnis zoals hier aan de orde.

³⁶⁷ Te raadplegen via <http://www.pvda.nl/berichten/2015/11/Klimaatwet>. Het CPB heeft het voorstel inmiddels geanalyseerd. Zie CPB, 'Voorontwerp van de Klimaatwet van GroenLinks en de PvdA', 7 maart 2016 (**prod. St. 74**) Te raadplegen via <http://www.cpb.nl/publicatie/voorontwerp-klimaatwet-groenlinks-en-de-pvda>.

³⁶⁸ Zie voor wat betreft het laatste, deze MVG, achter 9.9.

- 15.5 Naar het oordeel van de Staat is de rechtbank in het Vonnis ten onrechte aan het voorgaande voorbij gegaan en heeft zij ter zake van de noodzakelijke terughoudendheid van de rechter in kwesties als aan de orde in de onderhavige procedure, een andere inschatting gemaakt dan naar het oordeel van de Staat verwacht had mogen worden. Daarnaast heeft de rechtbank onvoldoende oog gehad voor de vele maatschappelijke belangen die de Staat tegen elkaar moet afwegen en de keuzes die de Staat daarbij gegeven de beperkte financiële middelen moet maken. Die keuzes en de prioritering die daarbij wordt aangebracht, zijn aan de regering en de volksvertegenwoordiging. Het is ook om die reden dat de Staat grieven aanvoert tegen dat deel van het Vonnis waarin wordt ingegaan op het stelsel van de machtenscheiding en bevoegdheid van de rechtbank.

Grief 28

- 15.6 Ten onrechte heeft de rechtbank in rechtsoverwegingen 4.94 tot en met 4.102 geoordeeld dat het stelsel van machtenscheiding geen belemmering vormt voor toewijzing van één of meer onderdelen van de vordering van Stichting Urgenda, en in het bijzonder het toewijzen van het gevorderde reductiebevel.

Toelichting bij grief 28

- 15.7 Naar de overtuiging van de Staat belemmert de machtenscheiding nu juist wel een reductiebevel als in deze zaak gevorderd door Stichting Urgenda en gegeven door de rechtbank.
- 15.8 De zorg voor het milieu is een zaak van algemeen belang ook voor toekomstige generaties. De Staat is zich terdege bewust van de risico's van klimaatverandering en de noodzaak om wereldwijd de CO₂-uitstoot te beperken. Dat de Staat zich die zorg aantrekt en zowel in nationaal als in internationaal verband streeft naar het treffen van die maatregelen die noodzakelijk zijn om de opwarming van de aarde te beperken is in deze memorie al uitvoerig toegelicht.
- 15.9 Net als voor andere beleidsterreinen – bijvoorbeeld waterveiligheid, luchtkwaliteit, kernenergie – geldt ook voor de klimaatverandering dat de Staat een balans moet vinden tussen alle betrokken belangen. Dat zijn dus niet alleen de belangen waarvoor Stichting Urgenda opkomt. Het gaat om het algemeen belang.
- 15.10 Het vinden van een balans tussen alle betrokken belangen veronderstelt een beleidsmatige en politieke afweging. De keuzes die gemaakt worden – bijvoorbeeld met betrekking tot het te bereiken emissiereductieniveau – raken aan de inrichting van onze Nederlandse samenleving. Daarbij spelen naast economische belangen ook niet economische belangen een rol. Juist in dat proces van politieke en beleidsmatige besluitvorming komen alle relevante belangen aan de orde. Daarom is het ook van belang dat de besluitvorming daarover plaatsvindt door de organen die democratisch

zijn gelegitimeerd om juist dit soort keuzes te maken.

- 15.11 Dat de keuze voor de inzet van een bepaald reductieniveau en de wijze waarop dat niveau wordt bewerkstelligd een politieke en beleidsmatige afweging veronderstelt blijkt uit de praktijk. Verwezen wordt naar de discussies in de Tweede Kamer over moties die voorafgaand en in vervolg op het Vonnis in stelling zijn gebracht.

Zie:

- de Motie van de Kamerleden Ouwehand, Van Veldhoven en Van Tongeren van 16 december 2010, TK 2010-2011, 21 501-08, nr. 345, met een verzoek aan de regering om zich in te zetten voor een Europese afspraak voor 30% reductie van de uitstoot van broeikasgassen in 2020, welke Motie is verworpen;
- de Motie van Kamerlid Thieme van 14 november 2012, TK 2012-2013, 33 410, nr. 61, met een verzoek aan de regering al die maatregelen te treffen die nodig zijn om te zorgen dat per 2020 de Nederlandse (binnenlandse) emissie van broeikasgassen daadwerkelijk met 40% zal zijn verminderd ten opzichte van de Nederlandse emissies in 1990, welke Motie met een aanzienlijke meerderheid van stemmen (138 tegen 6 stemmen) is verworpen;
- de Motie van de Kamerleden Klaver, Slob, Pechtold en Thieme van 17 september 2015, TK 2015-2016, 34 300, nr. 24, met een verzoek aan de regering om in het jaar 2016 te starten met de uitvoering van aanvullende maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren en de Kamer hierover te informeren, welke motie is aangenomen;
- de Motie van de Kamerleden Thieme en Klaver van 17 september 2015, TK 2015-2016, 34 300, nr. 31, met een verzoek aan de regering om met een voorstel voor een Klimaatwet te komen, welke Motie is verworpen;
- de Motie van de Kamerleden Van Tongeren, Van Veldhoven en Dik-Faber van 24 september 2015, TK 2015-2016, 32 813, nr. 107, met een verzoek aan de regering om in kaart te brengen hoe de uitstoot van kolencentrales beperkt kan worden en te onderzoeken welke effecten dit heeft op de energieprijzen en wat de kosten hiervan zijn, inclusief de kosten van het tegengaan van wegleffecten, welke Motie is verworpen;
- de Motie van de Kamerleden Grashoff, Koolmees, Schouten van 1 oktober 2015, TK 2015-2016, 34 300, nr. 59, met een verzoek aan de regering om een analyse van verschillende opties te maken op basis waarvan tot verdergaande terugdringing van de uitstoot van kolencentrales kan worden gekomen, en daarbij de opties van kolenbelasting te betrekken, welke Motie is verworpen;
- de Motie van Kamerleden Van Weyenberg en Van Veldhoven van 18 november 2015, TK 2015-2016, 34 302, nr. 99, met een verzoek aan de regering de Nederlandse kolencentrales uit te faseren en daarvoor met de

sector een plan op te stellen, waarbij rekening gehouden wordt met de groei van het aandeel hernieuwbaar, de juridische en financiële aspecten, potentiële weglekeffecten van CO2 naar het buitenland en leveringszekerheid van energie en innovatie en de Kamer hierover bij de herziening van het energieakkoord 2016 te informeren, welke Motie is aangenomen;

- de Motie van Kamerlid Thieme van 24 november 2015, TK 2015-2016, 31 793, nr. 123, met het verzoek aan de regering ervoor te zorgen dat alle Nederlandse kolencentrales in 2020 gesloten zijn, welke Motie op verzoek van Kamerlid Thieme is aangehouden.

- 15.12 Met betrekking tot klimaatverandering en de reductiedoelstellingen die in het kader op internationaal, Europees en nationaal niveau zijn afgesproken, zijn binnen de regering en de Eerste en Tweede Kamer politieke afwegingen en beleidskeuzes gemaakt (en zullen nog moeten worden gemaakt). Het zijn die afwegingen en keuzes die in de weg staan aan de toewijzing van het door Stichting Urgenda gevorderde reductiebevel. Het gaat de Staat dus niet om de kwalificatie van een bepaalde juridische vraag of procedure als zijnde "politiek" maar om de politieke afwegingen en beleidskeuzes die de regering en de volksvertegenwoordigers met betrekking tot het dossier klimaatverandering hebben gemaakt en nog moeten maken, daarbij in acht nemend de risico's die aan klimaatverandering zijn verbonden. Zoals elders in deze memorie is betoogd, is het beleid van de Staat gericht op het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering, in een tempo dat aansluit bij de internationale gemeenschap en dat uitgaat van de meest recente wetenschappelijke inzichten met betrekking tot het voorkomen van dit gevaar.
- 15.13 Ten aanzien van de hiervoor genoemde politieke afwegingen en beleidskeuzes past een grote mate van rechterlijke terughoudendheid. Daar is de rechtbank ten onrechte niet van uitgegaan en heeft de rechtbank onvoldoende toepassing aan gegeven. Dat blijkt ook uit de beoordeling door de rechtbank van de door de Staat gepresenteerde mede op IPCC rapporten gebaseerde alternatieve reductiepaden. Deze worden ongeacht de door de Staat gegeven onderbouwing, door de rechtbank terzijde geschoven omdat een reductie met ten minste 25% in 2020 naar de opvatting van de rechtbank het meest doeltreffend is of vanuit het oogpunt van kosteneffectiviteit, beter is.³⁶⁹ Zoals in deze memorie uiteengezet bestrijdt de Staat deze conclusies van de rechtbank. Hierna onderbouwt de Staat zijn standpunt dat de rechtbank het stelsel van machtenscheiding heeft doorbroken door zelf een beslissing te nemen over de reductie van emissies die zij het meest aangewezen acht, waardoor de ruimte die de regering en de volksvertegenwoordiging hebben en moeten hebben bij het maken van keuzes op het gebied van klimaatverandering voor de periode tot eind 2020 en ook daarna,

³⁶⁹ Zie rov. 4.73 van het Vonnis.

aanzienlijk wordt beperkt.

- 15.14 In aanvulling op het voorgaande merkt de Staat nog op dat het beperken van het gezamenlijk volume van Nederlandse emissies, zoals door de rechtbank bevolen, alleen kan worden bereikt door wetgeving in formele en materiële zin. Dat betekent dat het bevel van de rechtbank materieel gezien een bevel tot wetgeving is. Een dergelijk bevel kan de burgerlijke rechter niet geven³⁷⁰. Het vergt immers een afweging van alle relevante belangen, waarvoor nu juist bij uitstek de wetgever is aangewezen.
- 15.15 In hoofdstuk 9 van deze memorie is een drietal onderzoeken aangehaald waaruit volgt welke maatregelen genomen zouden kunnen worden om een extra reductie te bewerkstelligen. Uit deze onderzoeken volgt dat er slechts enkele maatregelen zijn die in de periode tot eind 2020 feitelijk genomen zouden kunnen worden en die een aanzienlijk reductiepotentieel hebben. De sluiting van alle Nederlandse kolencentrales is de maatregel die het meeste effect heeft op de omvang van de nationale emissies, maar deze maatregel heeft vanwege het *waterbedeffect* een uiterst beperkt effect op het niveau aan Europese en mondiale broeikasgassen, hetgeen de maatregel weinig kostenefficiënt maakt.
- 15.16 De sluiting van de kolencentrales is niet mogelijk binnen de bestaande wettelijke kaders. Hiervoor is dus een wijziging van wet- en regelgeving noodzakelijk en daarmee politieke besluitvorming. Hetzelfde geldt voor veel van de andere maatregelen die zijn onderzocht en die worden genoemd in het IBO-rapport, zoals de introductie van een CO₂-bodemprijs naar Brits model voor elektriciteitsopwekking en industrie, de introductie van een kilometerheffing voor vrachtwagens en auto's, onder meer vanwege privacy-aspecten die daarbij een rol spelen³⁷¹, aanscherping van de EU-norm CO₂-uitstoot personenauto's en de verplichte monovergisting van mest.

Zie IBO-rapport, tabellen 5.1 en 5.2.

- 15.17 Daarnaast ligt een aantal maatregelen naar verwachting politiek zeer gevoelig, waaronder het verlagen van de maximum snelheid op snelwegen van 130 km/h naar lager, waarvoor eveneens een wijziging van regelgeving noodzakelijk is. Ook dat maakt een politieke afweging nodig, waarbij verschillende belangen tegen elkaar moeten worden afgewogen.

³⁷⁰ Zie HR 21 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE8462, NJ2003/691 (Waterpakt) en HR 1 oktober 2004, ECLI:NL:HR:AO8913, NJ2004/679 (Faunabescherming/Provincie Fryslan).

³⁷¹ Zie in deze zin het inmiddels ingetrokken wetsvoorstel Wet op het rekeningrijden, TK 1997-1998, 25816, nr. 2.

- 15.18 De rechtbank ziet in de scheiding der machten geen beletsel om het door Stichting Urgenda gevorderde reductiebevel te geven omdat het zou gaan om rechtsbescherming die door Stichting Urgenda is gevraagd. De rechtbank redeneert dat de rechter altijd rechtsbescherming kan bieden in een op een onrechtmatige daad gebaseerde vordering. Los van de vraag of dit juist is, hetgeen naar het oordeel van de Staat in een procedure als de onderhavige gezien het voorgaande niet het geval is, merkt de Staat op dat er aan de zijde van de Staat geen sprake is van een onrechtmatig handelen van de Staat jegens Stichting Urgenda. De Staat wijst in dit verband naar hetgeen de rechtbank, terecht, heeft overwogen met betrekking tot de volkenrechtelijke verplichtingen waarop Stichting Urgenda zich beroept. De rechtbank heeft overwogen dat de volkenrechtelijke verplichtingen waarop de Stichting zich jegens de Staat beroept, geen bindende kracht hebben jegens burgers (private personen en rechtspersonen). Deze bepalingen zijn dus geen bepalingen als bedoeld in de artikelen 93 en 94 Gw. Zij zijn niet eenieder verbindend. Dat betekent naar de overtuiging van de Staat reeds dat er van een daarop gebaseerde rechtsplicht van de Staat jegens Stichting Urgenda geen sprake kan zijn en derhalve dat er geen sprake is van een onrechtmatig handelen van de Staat jegens de Stichting.
- 15.19 Belangrijk is ook dat uit geen van de ingeroepen verdragsverplichtingen een reductieverplichting volgt die gelijk is aan het bevel als gegeven door de rechtbank. In dit verband wordt verwezen naar de uiteenzetting in deze memorie over het Klimaatakkoord Parijs. Dat verdrag gaat deels uit van andere parameters. Het onderstreept het belang om op internationaal niveau reductiemaatregelen te nemen en deze te monitoren ten einde na te gaan of de opwarming van de aarde in voldoende mate wordt beperkt en of aanscherping van de reductiedoelstellingen van de meer dan 190 betrokken landen noodzakelijk is. Daarbij past niet een bevel van de rechter om in Nederland tot een door hem gekozen niveau de reductie te realiseren.
- 15.20 Overigens is in dit kader van belang dat de Staat naar zijn overtuiging voldoende maatregelen neemt om de negatieve gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan.³⁷² De Staat bestrijdt dan ook het oordeel van de rechtbank dat zich de noodzaak voordoet dat de Staat verder strekkende maatregelen moet nemen dan nu gebeurt om de tweegradendoelstelling te bereiken, althans dat als de Staat dit niet zou doen sprake zou zijn van een onrechtmatig handelen jegens Stichting Urgenda.³⁷³ Daarnaast wijst de Staat er nogmaals op dat Nederland niet zonder de medewerking van andere landen maatregelen kan treffen die zeker stellen dat de mondiale temperatuurstijging ruim beneden de 2 °C blijft. Daarvoor is het totale aandeel van Nederlandse emissies te klein.³⁷⁴

³⁷² Zie deze MvG, in het bijzonder achter 4.2-4.12.

³⁷³ R.o. 4.99. van het Vonnis.

³⁷⁴ Zie deze MvG, achter 4.3, 14.45, 14.109, 14.111, 14.118 en 14.138.

- 15.21 De invulling van het klimaatbeleid noodzaakt tot het afwegen van vele belangen aangezien dat beleid economische en niet economische belangen van vele natuurlijke personen en bedrijven in Nederland raakt. Het is niet aan de burgerlijke rechter om in een geding waarbij slechts Stichting Urgenda betrokken is deze politieke afweging te maken en op verlangen van Stichting Urgenda de Staat te bevelen een bepaalde reductiedoelstelling, waartoe geen rechtsplicht bestaat, te realiseren.
- 15.22 Het stelsel van machtenscheiding vormt dus wel een belemmering voor het door Stichting Urgenda gevorderde en door de rechtbank gegeven reductiebevel.

16 Bezemgrief

Grief 29

- 16.1 Ten onrechte heeft de rechtbank de vordering van Stichting Urgenda, voor zover betrekking hebbend op het door Stichting Urgenda gevorderde reductiebevel, toegewezen en de Staat bevolen om het gezamenlijk volume van de jaarlijkse Nederlandse emissies van broeikasgassen zodanig te beperken of te doen beperken dat dit volume aan het einde van 2020 met ten minste 25% zal zijn verminderd in vergelijking met het niveau van het jaar 1990.

Toelichting bij grief 29

- 16.2 Met deze grief wil de Staat de zaak – en alle aan de aangevochten toewijzing ten grondslag liggende rechtsoverwegingen en onderdelen van dictum – in volle omvang aan het hof voorleggen.
- 16.3 Voor de verdere toelichting op deze grief verwijst de Staat naar het hiervoor betoogde.

Deel 5. Afsluiting

17 Bewijsaanbod

- 17.1 De Staat biedt – uitsluitend en voor zover op grond van artikel 150 Rv de bewijslast op hem rust – bewijs aan van zijn stellingen, door alle middelen rechtens, in het bijzonder door middel van deskundigen en getuigen, zonder daarmee een bewijslast op zich te willen nemen die op hem behoort te rusten.

18 Conclusie

de Staat verzoekt uw Hof het vonnis dat de Rechtbank Den Haag op 24 juni 2015 onder zaaknummer/rolnummer C/09/456689/Ha ZA 13-1396 heeft gewezen en dat onderwerp vormt van deze appelprocedure, te vernietigen en, opnieuw rechtdoende, de vorderingen van Stichting Urgenda alsnog af te wijzen, met veroordeling van Stichting Urgenda in de proceskosten van beide instanties, waaronder begrepen de nakosten van telkens € 131 (in het geval van betekening van het arrest te verhogen met € 68), met de bepaling dat over de proceskostenveroordelingen, de nakosten daaronder begrepen, wettelijke rente verschuldigd zal zijn met ingang van veertien dagen na de datum van het te dezen te wijzen arrest, en met verklaring dat het arrest uitvoerbaar bij voorraad zal zijn.

Advocaat

behandeld door	Bert-Jan Houtzagers, Willem Braams, Edward Brans en Katrien Winterink
correspondentie	Postbus 11756, 2502 AT Den Haag
telefoon	(070) 515 32 32
fax	(070) 515 30 66
e-mail	e hp.brans@pelsrijcken.nl
zaaknr	10041212

**Overzicht van producties behorende bij de memorie van grieven inzake
Staat/Urgenda, zaaknr. 200178245-1**

- 30 IPCC, 'Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change'; Summary for Policymakers, Technical Summary en Chapters 1, 2, 3, 6, 13.
- 31 EEA, 'Het milieu in Europa. Toestand en verkenningen 2015', Kopenhagen 2015.
- 32 Uittreksel van de EDGAR database 'GHG (CO₂, CH₄, N₂O, F-gases) emission time series 1990-2012 per region/country'.
- 33 OECD, 'Climate Change Mitigation. Policies and Progress', Parijs 2015.
- 34 EEA, 'Trends and projections in Europe 2015 — Tracking progress towards Europe's climate and energy targets', 20 oktober 2015.
- 35 ECN, 'Nationale Energieverkenning 2015', Petten, 2015.
- 36 IPCC-rapport 'Guidance Note for Lead Authors of the IPCC Fifth Assessment Report on Consistent Treatment of Uncertainties', November 2010.
- 37 IPCC, 'Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II, and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change'.
- 38 IPCC, 'Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change'; Technical Summary.
- 39 PBL, 'Trends in Global CO₂ Emissions', november 2015.
- 40 UNFCCC, 'Compilation of economy-wide emission reduction targets to be implemented by Parties included in Annex I to the Convention', 7 juni 2011.
- 41 UNEP Emissions Gap report 2014.
- 42 UNFCCC, Adoption of the Paris Agreement, Draft decision -/CP.21, 12 december 2015, FCCC/CP/2015/L.9.
- 43 Protocol van Montreal betreffende stoffen die de ozonlaag afbreken, Trb. 1988,11 (zoals gewijzigd).

- 44 PBL, *'Assessing Intended Nationally Determined Contributions to the Paris Climate Agreement'*, November 2015.
- 45 Richtlijn 2003/87/EG inzake een regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten binnen de Gemeenschap, zoals gewijzigd, PbEU 2003 L 275/32.
- 46 PBL/ECN, *'Quick scan mogelijke aanvullende maatregelen emissiereductie 2020 ten behoeve van Urgenda klimaatzaak'*, 1 september 2015.
- 47 ECN, *'Effecten van versneld sluiten van de vijf oudste kolencentrales'*, 24 september 2013.
- 48 ACM, *'Analyse van de Autoriteit Consument en Markt met betrekking tot de voorgenomen afspraak tot sluiting van 80er jaren kolencentrales in het kader van het SER Energieakkoord'*, 6 september 2013.
- 49 ECN, *'Effecten van het vervroegd sluiten van de Nederlandse kolencentrales'*, 29 oktober 2015.
- 50 NEAA, *Consequences of the European Policy Package on Climate and Energy*, Bilthoven 2008.
- 51 ECN, *'EU-doelen klimaat en energie 2030: Impact op Nederland'*, september 2014.
- 52 IBO, *'Kostenefficiëntie CO2-reductiemaatregelen'*, 2016.
- 53 ECN/PBL, *'Kostenefficiëntie van beleidsmaatregelen ter vermindering van broeikasgasemissies. Bijlage bij het IBO kostenefficiëntie CO2-reductiemaatregelen'*, februari 2016.
- 54 Verordening (EU) Nr. 176/2014 van 25 februari 2014 tot wijziging van Verordening (EU) nr. 1031/2010 met name met het oog op de vaststelling van de hoeveelheden in 2013-2020 te veilen broeikasgasemissierechten, PbEU 2014 L 56/11.
- 55 Besluit (EU) 2015/1814 van 6 oktober 2015 betreffende de instelling en de werking van een markt stabiliteitsreserve voor de EU-regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten en tot wijziging van Richtlijn 2003/87/EG, PbEU 2015 L140/136.
- 56 Europese Commissie, *'Samenvatting van de effectbeoordeling. Begeleidend document beleidskader voor klimaat en energie in de periode 2020-2030'*, Brussel, 22.1.2014, SWD (2014) 16 final.
- 57 Indicatief overzicht voorstellen EC en richtlijnen EU voor realisering doelstelling 2030.

- 58 Europese Commissie, '*Een beleidskader voor klimaat en energie in de periode 2020-2030*', Brussel, 22.1.2014, COM(2014) 15 final.
- 59 Europese Commissie, 'Roadmap for the Energy Union. Energy Union Package. Annex I', COM (2015) 80 final.
- 60 SER, '*Energieakkoord voor duurzame groei*', 2013.
- 61 Ministerie van Economische Zaken, '*Energierapport. Transitie naar duurzaam*', januari 2016.
- 62 IPCC, '*Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and sectoral aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*'; Summary for Policymakers en Chapter 17 en
IPCC, '*Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part B: Regional aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*'; Chapter 23.
- 63 PBL, Rapport '*Aanpassen aan klimaatverandering*', maart 2015.
- 64 Ministeries van I&M en EZ, '*Nationaal Waterplan 2016-2021*', december 2015.
- 65 Brochure van de Rijksoverheid, '*Internationale Waterambitie. Adequate watervoorziening. Grote weerbaarheid. Minder Schade – Wereldwijd*', 2016.
- 66 RVO, '*Monitor Wind op Land*', 25 juni 2014.
- 67 Volkskrant, '*Steeds meer weerstand tegen windmolens*', 24 april 2014.
- 68 Interview met één van de eigenaars van de centrales, Financieel Dagblad, 5 januari 2016.
- 69 Memo Ministerie van I&M, '*Klimaat effecten van het vonnis van de rechtbank Den Haag*', 18 maart 2016.
- 70 Brief van het KNMI aan het Ministerie van I&M '*Wetenschappelijke informatie t.b.v. het Urgenda vonnis*', 31 maart 2016, inclusief bijlage.
- 71 IPCC, '*Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*'; Technical Summary.
- 72 Brief van de minister van VROM van 26 mei 2008 aan de Tweede Kamer, TK 2007-2008, 31 209, nr. 29.

- 73 EDGAR database 'CO₂ time series 1990-2014 per capita for world countries'.
- 74 CPB, '*Voorontwerp van de Klimaatwet van GroenLinks en de PvdA*', 7 maart 2016.